

האם קני המנורה היו עגולים או ישרים?

הקדמה

בתורה ובגמרא לא מפורש האם קני המנורה היו ישרים או עגולים. ברוב הציורים של המנורות הקנים הם מעוגלים. אבל ידוע שבעשרות השנים האחרונות התפרסמו ציורים עתיקים שבהם הקנים ישרים. כבר האריכו בנושא זה בספרים רבים¹, ולא באתי במאמר קצר זה לחדש חידושים, אלא להביא את עיקרי הדברים בלבד.

א. שיטת רש"י

כתב רש"י על התורה (שמות כה, לב): "יוצאים מצדיה – לכאן ולכאן **באלכסון**". דייק מכך בעל ספר "חכמת המשכן"² (ד ע"ב): "נראה שסובר שעולים באלכסון". וכן כתב בספר "מעשה חושב"³: "נראה דלא היו בעיגול"⁴!

ב. שיטת הרמב"ם

ברמב"ם לא נכתבו דברים מפורשים, והמפרשים נחלקו בהבנת דבריו.

1. הסבר "חכמת המשכן" וה"מעשה חושב"

בספר "מעשה חושב" (שם) כתב בגוף הספר שהקנים "נמשכים בעיגול", ובהערות כתב: "מדברי רש"י בחומש, דכתב 'יוצאים באלכסון', נראה דלא היו בעיגול. אבל הרמב"ם בחיבורו (הלכות בית הבחירה פ"ג ה"י) לא הזכיר תיבת 'אלכסון', אלא כתב: 'ונמשכים ועולים', וכן הוא בברייתא דמלאכת המשכן (פ"י),

¹ במיוחד הרב ישראל אריאל במספר מקומות [ב"ספר המקדש" (עמ' 53) בקיצור, בספר "בית המקדש בירושלים" (עמ' 51) גם כן בקיצור, במאמר "קני מנורת המקדש - ישרים או מעוגלים?" בספר "באורך נראה אור" (קובץ מאמרים לזכר הקדוש סגן דני כהן הי"ד, ירושלים תשס"ד) באריכות, ובספרו "מנורת זהב טהור" (מכון המקדש ירושלים, תשס"ט) פרקים ז-י].

² רבי יוסף שליט ברבי אליעזר ריקיטי (מנטובה, תל"ו).

³ רבי עמנואל חי ריקי (ויניציאה, תע"ו) בספר "המשכן וכליו" לרב שאול שפר עמ' 124.

⁴ יש להעיר שבמשניות מהדורת "אשכול" במסכת מנחות (עמוד פד הערה 5) כתוב: "ובמעשה חושב" כתב: "ונמשכים בעיגול, וכן הוכיח בעל 'חנוכת הבית' מלשון רש"י". ולפנינו ב"מעשה חושב" לא כתוב כך, אלא להיפך: "**ומדברי רש"י שבחומש, דכתב: 'יוצאים באלכסון' נראה דלא היו בעיגול!**" והמלים "וכן הוכיח בעל 'חנוכת הבית' מלשון רש"י" כתובות בתחילת הדיבור הבא: "וכמו כן היו שלושה גביעים וכפתור ופרח בכל קנה כנגד אלו": "הכי משמע לי, וכן הוכיח בעל 'חנוכת הבית' מלשון רש"י, דלא כמאן דסבירא ליה שהיו מפוזרים בכל הקנה".

וכן בש"ס (מנחות כח ע"ב), וכתב בעל 'חכמת המשכן' (דף ד ע"ב) שנראה מזה שהיו עולים הקנים כמעט בעיגול".

הוסיף עליו בעל "מעשה חושב": "והכי מסתברא, דבהכי הם דומים לגלגלי הרקיע הנושאים שבעה כוכבי לכת, שכנגדם הם השבעה נרות, כדאיתא בברייתא דמסכת מידות (ילקוט שמעוני פרשת פקודי רמז תיט)".

2. הערות ה"עזרת כהנים" והרבי מליובאוויטש

גם בספר "עזרת כהנים" על מסכת מדות (פ"ד מ"ז)⁵ הביא את דברי "חכמת המשכן"⁶ שרש"י כתב שהקנים עלו באלכסון, ושמהרמב"ם נראה שעלו כמעט בעיגול, ולשון הברייתא "נמשכין ועולין" משמע כרמב"ם. אבל העיר ה"עזרת כהנים": "אכן מלשון הברייתא שאמרה (בראש השנה כד ע"ב) 'שפודין של ברזל', וכן נמי בתורה נקרא 'קנים', משמע לא בעיגול, שכן סתם שיפוד וקנה בשוה ויושר".

גם האדמו"ר מליובאוויטש, הרב מנחם מנדל שניאורסאהן, הביא⁷ את דברי ה"מעשה חושב" והעיר עליהם: "ובכלל לא זכיתי לפי עניות דעתי להבין כלל הראיה דמדסתים בכל הנ"ל נראה שהיה 'כמעט בעיגול', שהרי תיבת 'קנה' מובאת בכמה וכמה מקומות בתורה שבכתב, ובכל מקום מוכרח שהוא קו ישר. ולא מצאתי עד עתה אף פעם אחת שמוכרח שזהו באופן אחר".

עוד העיר על מה שכתב ה"מעשה חושב" ששבעה קני המנורה בעיגול כנגד שבעה כוכבי הלכת: "וצריך עיון גדול האם מפרש שגם הנר האמצעי היה 'כמעט בעיגול'!".

3. ציורי כתב יד הרמב"ם והערת הרב קאפח

הרב קאפח בפירושו המשניות לרמב"ם (מנחות פ"ג מ"ז) הביא צילום מכתב יד של הרמב"ם, ובו ציור המנורה (המופיע במאמר הקודם בציור מס' 6), וכתב (בהערה 54) שכעין ציור זה מופיע בכמה כתבי יד, וסיכם: "הדבר השווה בכל כתבי היד שששת הקנים יוצאים מן הקנה האמצעי ועולים בקו ישר עד לגובה המנורה, ואין בהם שום קשתיות כלל, ולא כפי הציור הנפוץ שהועתק משער טיטוס. וכבר הוכח שהוא מזויף, שהרי בברייתא איתא להדיא שיש לה רגליים, וכן כתב רבינו

⁵ דף עה ע"א וע"ב בדפי הספר.

⁶ שם כתב בשם ספר "אגרת מלאכת המשכן", אבל זהו אותו ספר, אלא שבדף הפתיחה הוא נקרא בשם "חכמת המשכן", ובתוך הספר הוא נקרא: "אגרת מלאכת המשכן".

⁷ בספר "הלכות בית הבחירה להרמב"ם עם חידושים וביאורים" סימן ח פרק ב.

כאן ובחיבורו, ובציור הנפוץ יושבת על בסיס רחב, ועוד ועוד סתירות שאין כאן המקום לעמוד עליהן".

4. דברי רבי אברהם בן הרמב"ם

כתב רבי אברהם בן הרמב"ם בפירושו לתורה (שמות כה, לב): "הקנים כמו ענפים, נמשכים מגופה של מנורה לצד ראשה **ביושר**, כמו שצייר אותה אבא מרי ז"ל [הרמב"ם], לא בעיגול כמו שצייר אותה זולתו". יש לציין שפירוש רבי אברהם בן הרמב"ם לא נדפס עד שנת תשי"ח, ולכן לא היו דבריו ידועים, ולכן הם הובאו רק כאן, אחרי האחרונים שחיו מאות שנים אחריו.

5. מסקנת הרבי מליובאוויטש

האדמו"ר מליובאוויטש הביא, כאמור, את דברי ה"מעשה חושב", והעיר עליהם, ובעקבות הציורים שהביא הרב קאפח ודברי רבי אברהם בן הרמב"ם כתב: "לפי עניות דעתי מאחר שבימעשה חושב" הוא כותב בהדיא **שיסודו** לפרש שינמשכין בעיגול" הוא **מסתימת** לשון הרמב"ם בחיבורו [לא הזכיר תיבת אלכסון], שמה **נראה** שהיו עולים כמעט בעיגול [והכי **מסתברא**], הרי לאחר שנתגלה גוף **כתב יד קדשו של הרמב"ם** בציור המנורה, **ועדותו** של בן הרמב"ם בזה, ובהדגשה שזה שאביו צייר '**ביושר**' הוא בכוונה מפורשת, דווקא כך ולא בעיגול, בטל היסוד ובטל הבנין".

והוסיף: "ובמחילת כבוד תורתם ולפי עניות דעתי נראה ברור, שאם היו ה'מעשה חושב' ובעל 'חכמת המשכן' רואים את ציורו של הרמב"ם ופירושו של רבי אברהם בן הרמב"ם, היו גם הם כותבים שאין כל מחלוקת בזה, ולכולי עלמא היו הקנים 'ביושר'".

וסיים: "ואם כנים הדברים, מהנכון להחזיר עטרה ליושנה, שכל העושים ציורים מהמנורה כדי ללמוד את מראה המנורה **שבמשכן ובמקדש** יציירו את קני המנורה באלכסון, כדעת רש"י (פשוטו של מקרא) והרמב"ם".

לאחר זמן, כאשר התפרסם כתב יד קדום על הי"ד החזקה", הוסיף הרבי בהערה: "שוב נתפרסם כתב יד דספר היד החזקה, ושם בהלכות בית הבחירה (פ"ג סוף ה"י) יש ציור מנורה... וכן הקנים עולים באלכסון. היינו שנתגלה שגם בחיבורו לא סתם הרמב"ם"⁸.

⁸ עיין ב"שינויי נוסחאות" וב"ילקוט שינויי נוסחאות" ברמב"ם פרנקל הלכות בית הבחירה פ"ג ה"י.

6. מסקנת הרב אריאל

הרב ישראל אריאל כתב על מנורת המקדש במספר מקומות, והאריך⁹ להביא הוכחות מכתבי יוסף בן מתתיהו וממטבעות וציורים עתיקים שבכולם המנורה עגולה, והסביר שהרמב"ם לא התכוון לדייק בציורו, וגם רבי אברהם בנו אינו מוסר עדות בשמו של אביו על כך שהקנים היו ישרים, אלא רק מעיד על הציור שהקנים בו ישרים, וגם המלה "אלכסון" שברש"י אין משמעותה בהכרח קו ישר ואלכסוני, כמו שרגילים אנו היום, אלא גם קו מעוגל נקרא "אלכסון" בלשון רש"י, וגם "קנה" איננו בהכרח ישר, אלא עגול מעט. ולכן הסיק: "דומה שהממצאים מימי בית שני יש בהם כדי להביא לכלל מסקנה ברורה שמנורת המקדש היתה בעלת קנים מעוגלים"¹⁰.

7. מסקנת הרב גינזבורג

הרב יצחק גינזבורג במכתב הברכה בראש הספר "אורו של מקדש"¹¹ כתב: "בענין קני המנורה הנידון בספרך, ידועה דעת הרמב"ם (שמבין הראשונים הנו הפוסק היחיד בענינים שאין נוהגים בזמן הזה, כידועים דברי הרבי בזה), וכן משמע ברור מפירוש רש"י על התורה (פשוטו של מקרא), שהקנים עלו ישר 'באלכסון' מגוף המנורה, לא בעיגול. וכן משמע מפירוש הראב"ע הארוך (שמות כה, לב) שהיו בצורת קנים ממש. בכל המקרא 'קנה' הוא ישר, כמו קנה הגדל באגס, קנה המדה (שחייב להיות ישר מאד כדי למדוד בו), וגם חלק ה'קנה' של הזרוע. 'עגולים' (בהיקפם), 'ארוכים' (ישרים לארכם) ו'חלולים' (בתוכם), כמו קנה הגדל באגס)... בקיצור הפירוש הפשוט של 'קנה' בכל מקום הוא ישר. ומה שהרמב"ם כתב בפירוש המשניות ביחס למנורה שהוא בעצמו צייר, שלא נחית לצייר את קישוטי המנורה באופן מדויק, אינו מתייחס לצורת קני המנורה, כדמוכח לכל המעיין שם. ואדרבא, מזה שמציין שצורת הקישוטים אינה מדויקת בציורו, משמע שצורת הקנים כן מדויקת. ומה עוד שאין שום קושי מעשי, ואף קל יותר כידוע, לצייר את הקנים עולים בעיגול מגוף המנורה. והרי בנו רבי אברהם כותב בפירוש שלדעת אביו הקנים היו ישרים.

⁹ במאמר "קני מנורת המקדש - ישרים או מעוגלים?" בספר "באורך נראה אור" (הנ"ל בהערה 1) ובספרו "מנורת זהב טהור" פרקים ז-י.

¹⁰ עיין גם במאמר עופר קאפח (הנזכר במאמר הקודם בהערה 8) שאחרי שהאריך להביא עדויות על מנורה מעוגלת מציורים מזמן בית שני והתקופה הקרובה לחורבנו (עמ' 261-264) כתב (בעמ' 265): "רש"י והרמב"ם תיארו את מנורת המשכן, וכנראה היה להם מקור שאין בידינו כיום, שעל פיו תיארו את צורתה וצורת הקנים שבה, ואנו אין לנו אלא שירטוטי המנורות שהיו בסוף ימי בית שני".
¹¹ לרב מנחם מקובר (הוצאת מכון המקדש ירושלים, תשס"ג).

...ברור לכל בר אוריין שאין להביא ראיה נגד דעת תורה (של חז"ל או של אחד מגדולי הראשונים) מ'עובדות בשטח', ובפרט כאשר ה'עובדות' הן מפקפקות לגמרי¹².

יהי רצון שבקרוב ממש תבוא הגאולה האמיתית והשלמה, ותהיה לנו המנורה כפשוטה ובשלמותה בבית המקדש השלישי, וכולם יראו את תבנית המנורה¹³.

¹² א. עיין גם במהדיר לפירוש הרלב"ג על התורה (מוסד הרב קוק ירושלים תשנ"ה) שכתב שמהרלב"ג גם כן משמע שהקנים היו ישרים ולא עגולים! ועיין גם בפירוש רבנו יוסף בכור שור (שמות כה, לד) שהזכיר אלכסון, ובספר "מלאכת המשכן וכליו" (לרב אשר דוד מייערס, ישיבת טלז וויקליף אהי"א, תשס"ד) כתב שנראה מדבריו כשיטת רש"י. יש לציין שרבי יוסף בכור שור כתב: "וכל הקנים היו שוים במידה אחת ועשויים כמין ענפי האילן. קנה גוף המנורה גבוה מכולם, שנים שבצידו נמוכים ממנה מעט, כפי האלכסון". ומשמע מדבריו שהקנים לא הגיעו לאותו גובה!

ועיין עוד ב"תורה שלמה" סוף כרך כ"ב במילואים לפרשת תרומה פרק יד, בביאור הרב קאפח להלכות בית הבחירה פ"ג ה"ט אות י בסופה, ובקובץ "אור ישראל – קובץ לעניני הלכה ומנהג" (מאנסי ניו יארק) גליון יח (תשרי תש"ס) עמודים קלא-קלט וקמ-קנד, וכן בגליון כב (טבת תשס"א) עמודים קצד ורכב.

ב. עוד על צורת המנורה במקדש ועל ציור המנורה שבשער טיטוס והאם היו למנורה רגליים עיין בתשובת הגאון מוה"ר יצחק אייזיק הלוי הרצוג זצ"ל ראש הרבנים לארץ ישראל במאמרו שהתפרסם ב"סיני" כרך ל"ו, ובספר הזכרון לשלמה מאיר, ירושלים תשט"ז, ובדבריו של הרב עמיהוד יצחק לוי, ב"אורייתא" מס' 11 חשון תשמ"ב, עמ' קטז-קיח, ובספר "מנהגי ישראל" כרך ה (לרב פרופסור דניאל שפרבר, הוצאת מוסד הרב קוק ירושלים, תשנ"ה) פרק ח עמ' קעא-ריב, ובמאמר עופר קאפח (הנזכר במאמר הקודם בהערה 8).

¹³ דברי הרבי מליובאוויטש בסיום דבריו.